

BİRİNCİ GENEL SAVAŞTAN SONRA YAPILAN BARIŞ VE ANLAŞMALARIMIZ

I

HİKMET BAYUR

Bunlar ikiye ayrılabilir : 1) Savaşın Doğuda kazanılması üzerine yapılan Brest-Litovsk (Mart 1918) ve Batum (Haziran 1918) antlaşmaları; 2) Genel Savaşın kaybindan sonra Padişah Hükümetince kabul edilen Sèvres antlaşmasının (Ağustos 1920) Türklüğü ilgilendiren kısmını ortadan kaldırmak için yapılan Gümrü antlaşması (Aralık 1920), Ardahan ve Artvin'le ilgili Gürcülerle varılan anlaşma (Şubat 1921), Moskova (Mart 1921) ve onun sonucu olarak Kars (Ekim 1921), Ankara (Ukranya ile, Ocak 1922) antlaşmaları, Ankara antlaşması (Fransızlarla, Ekim 1921) ve sonda Lauzanne antlaşması (Temmuz 1923).

Sèvres ayrıl bütün bu antlaşmalar ya birer zaferin veya karşı yan için çok yıpratıcı karşı koymaların ve dostlarımız veya öyle saydıklarımızla da çok çetin tartışmaların sonucudur.

Bu yazılarımızda bu yönleri inceliyecek, bizdeki arşiv ve yayınlanmış olan yabancı belgelerinin ışığı altında ele alacağız. İşe Brest-Litovsk antlaşmasıyla başlayacağız.

BREST - LİTOVSK ANTLAŞMASI

(3 Mart 1918)

I. BREST - LİTOVSK BARIŞ KONFERANSINDAN ÖNCE BELİREN OSMANLI - ALMAN GÖRÜŞ AYRILIĞI

Bilindiği gibi birinci genel savaş sırasında Bolşevikler 7 Kasım 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçirdikten sonra bırakışma ve barış isteğinde bulunmuşlar, bu amaçla bir yandan Ruslar, öbür yandan dört bağlaşıklık (Osmanlı, Alman, Avusturya, Bulgar) murahhasları Alman Doğu karargâhının bulunduğu Brest-Litovsk'da buluşmuş 15 Aralık 1917'de bırakışmayı ve 3 Mart 1918'de barış antlaşmasını imzalamışlardır.

Bu kısımda barış görüşmeleri başlamadan önce ve onların geliştikleri sırada tutulması gereken yol üzerinde Osmanlı ve Alman hükümetleri arasında ortaya çıkan önemli bir görüş ayrılığını anıyoruz.

Alman hükümeti dört bağlaşıklık devletin Rusya ile ayrı ayrı barış görüşmelerinde bulunmasını ve bütün konular üzerinde anlaşmaya varılınca antlaşmanın hep birden imzalanmasını istemiş, Osmanlı hükümeti ise buna karşı koyup görüşmelerin hep birlikte yapılmasında direnmiştir.

Her iki bağlaşıklık bu konuda tartışırken girişilecek olan barış görüşmeleri kadar ve belki de onlardan çok, Brest-Litovsk konferansının ileride Batılılarla toplanacak konferans için bir emsal ve örnek olacağı düşüncesiyle davranmışlar ve başarılı olacağını sandıkları bu ikinci konferans için elden geldiği kadar çok koz toplamaya çalışmışlardır.

Az sonra göreceğimiz gibi Batıda da savaşın başarı ile biteceğini Alman Başkomutanlığı ummaktaydı ve doğal olarak da Enver Paşa onun gibi düşünmekteydi.

Anacağımız tartışmalar hemen hep Alman ve Osmanlı muahhasları arasında olmuş, Avusturya ve Bulgarlar işe az karışmışlardır.

Bu yönleri belirten belgelerin ana çizgileri ve geniş özetleri aşağıdadır. Bunlar Hariciye Nezareti Arşivlerinin Brest-Litovsk dosyasında bulunmaktadır¹:

Berlin Büyük Elçisi olan eski Sadrâzam İbrahim Hakkı Paşa, 22 Aralık 1917'de başlayacak olan Brest-Litovsk barış görüşmelerinden 12 gün önce, 10 Aralık 1917'de, Hariciye Nezaretine çektiği telde şunları bildirir :

“Alman Hariciye Nazırı von Kühlmann'ın düşüncesi dört bağlaşıkların Rusya ile ayrı ayrı görüşüp barış yapması yolundadır. Amaç şudur: bu kapı açılırsa öbür düşmanlarla barış yapılırken bu bir örnek sayılıp aynı yoldan gidilir; böylelikle sıkı bir birlik kurmuş kalabalık bir düşman kütlesi karşısında bulunmayız; hele ki biz dört bağlaşıktan her birimiz karşı yandaki düşmanların hepsiyle savaş durumunda değiliz; meselâ Osmanlı, Portekiz'le savaşmamaktadır; dolayısıyla toplu birçok devletle görüşmeler yapmaktansa, her biriyle

¹ Arşivdeki belgelerde anılan olayların tarihi hemen hiç belirtilmemektedir. Buna göre Berlin veya Brest-Litovsk'tan Babıâli'ye çekilen telde sözü geçen olayın o gün mü? yoksa bir gün önce mi? geçtiği belli olmamaktadır. Bu yüzden bazı olaylar için birbirini kovalayan iki tarih vermek zorunluğunda kaldık.

ayrı ayrı konuşmak daha çok işimize gelir. Ancak bu, ayrı ayrı barış yapılacak demek değildir. Biz dört bağlaşıktan her birimiz her düşman devletle görüşmelerini bitirdikçe barış yapılmayacaktır ve hepimiz istediklerimizi elde edince hep birden barış antlaşması imzalanacaktır. Doğal olarak aramızda var olan anlaşmalara² saygı gösterilecektir ve Alman murahhasları Osmanlı - Rus görüşmelerine yabancı kalmayarak her gerektiğinde onlarla işbirliği yapacaklardır”

Alman Dışişleri bakanı bu son sözleri Hakkı Paşa'nın bir düşüncesi üzerine söylemiştir.

Alman hükümetinin bu tutumu onun Batıya karşı tam galip gibi değil, ancak yenen ve yenilen pek belli olmayan bir barış umduğunu göstermektedir. Alman Başkomutanlığı ise Amerika'nın savaşa katılmasına rağmen hâlâ kesin bir zafer ummaktadır. Ludendorf Hâtıratında³ şöyle demektedir:

“1917 sonunda, Rusya'nın savaş dışı edilmesiyle, karada askerlik durumu hiçbir vakit tahmin edemeyeceğimizden daha uygun bir yola girmişti. 1914 ve 1915 'de olduğu gibi savaşı karada bir saldırı ile bitirmeyi umabilirdik. Hiçbir vakit böyle bir kuvvet üstünlüğümüz olmamıştı.”

Osmanlı Hükümeti Almanların önerdikleri görüşme biçimine karşı hemen kesin bir durum takınır. Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi 12 Aralıkta Hakkı Paşa'ya çektiği telde şu yönleri belirtir:

“Ayrı ayrı barış görüşmelerinde bulunmak çok sakıncalı olur: 1) Düşman ve bağlaşıklarımızla ayrı ayrı görüşülürse kâr ve zararların

² Bunlar “Türk İnkılabı Tarihi” adlı eserimizde bulunmaktadır. Bk. C. II, K. 4, s. 642 v.d., C. III, K.1, s. 435-444 ve C. III, K. 3 s. 478 ve 495 v.d.

Konumuzu ilgilendiren hükümleri aşağıda anıyoruz. 28 Eylül 1916 antlaşmasında şu denilmektedir: “Müşterek bir amacı gerçekleştirmek için bütün imkânlarıyla savaşan Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu düşmanlardan elde edilecek her türlü faydalardan kendi gayretleri, uğradıkları zararlar ve katlandıkları fedakârlıklar nisbetinde pay almak hakkını haizdirler.”

Bunu bütünlemek için yapılan 27 Kasım 1917 günlü antlaşmada ise şu esaslı hüküm vardır: “Herhalde âkit iki devlet düşmanlardan sağlayacakları her türlü faydaları bu antlaşmada anılan nisbete göre aralarında paylaşmayı ve bu imkânsız ise birbirine karşı telâfiyi üstlenirler.”

Yine bu son antlaşma ile Almanya kapitülasyonları geri getirecek bir antlaşma imzalamamayı üstlenir.

³ Fransızca çevirisi, C. II, s. 48 (Payot 1921).

telâfisi işinin ⁴ çözümlenmesi son derece güç olur ve pek çok karışıklığa yol açar; 2) Toprak durumunu ele alırsak görürüz ki dört bağlaşıklık arasında ülkesinin önemli bir kısmı düşman elinde bulunan tek devlet Osmanlıdır (Hicaz, Irak, Palestin, Vilâyat-ı Şarkiye); 3) Bundan başka Boğazlar ve kapitülasyon işlerini çözümlenmek zorunda bulunan yalnız Osmanlı vardır; 4) Bağlaşıklarımız kendilerini ilgilendiren koşulları kararlaştırdıktan ve antlaşmayı hazırladıktan sonra bize edecekleri yardım, henüz genel antlaşma hazır olmadan barış masasında edecekleri yardım derecesinde kesin, sürekli ve semereli olamayacağı gibi, böyle bir durum ortaya çıkınca onların kamu oyları karşısında kendi hükümetleri de bize yardım için güç durumda kalacaklardır; 5) Bunlara göre birlikte savaştığımız devletlere karşı yine birlikte görüşmelerde bulunulması ve yalnız bir kısım bağlaşıkların savaş durumunda olmadıkları devletlere karşı Almanya'nın istediği gibi davranması doğru olur”.

Görüldüğü gibi tartışma Brest - Litovsk kadar belki de ondan çok Batılılarla yapılacak barış görüşmelerini ilgilendirmektedir.

Ahmet Nesimi'nin bu telini alan Hakkı Paşa Kühlmann'la görüşür ve bunu 15 Aralıkta Babiâli'ye teller. Görüşmenin ana çizgileri aşağıdadır :

Kühlmann şunları der : Osmanlı'nın istediği gibi genel görüşme kabul edersek ileride barış görüşmelerinde her iş için 30-40 muhahasla uğraşmak gerekecektir. Bu yüzden Almanya her sorunun yalnız ilgililer arasında görüşülmesine yanattır, böylelikle düşmanlarımız arasında yok yere ve gerçek duruma dayanmayan bir menfaatler birliği ortaya çıkarılmaması gerekir ⁵.

Kühlmann'la bu düşünceler üzerinde tartışıldıktan sonra Hakkı Paşa sözü, yakın olan Brest - Litovsk görüşmeleri üzerinde tartışmaya getirir ve sonuç olarak Babiâli'ye şunları bildirir (geniş özet):

“Bu kaidenin (Kühlmann'ın ileri sürdüğü kaide) Rusya işinde Osmanlı devletine zarar vermemesi için şu yönleri kararlaştırdık : Devletin toprak bütünlüğünü ve saltanatın bütün haklarını korumak, yeni usullerle (yani kapitülasyon dışı) hukuk ve tecim antlaşmaları yapmak konularında Almanya ve Avusturya'nın bize karşı üstün-

⁴ Daha önce not 2'de andığımız 27 Kasım 1917 günlü anlaşma imlenmektedir.

⁵ Son cümle Hakkı Paşa'nın telinden şu biçimdedir: “Beyn-el husema beyhude yere hakayik-i ahvale gayrı müstenit bir iştirak-i menafi ihdas edilmemesi.”

meleri bulunduğundan bunları ve eğer ortaya atılırsa Boğazlar sorununu Almanya hem kendini, hem de Avusturya'yı ilgilendiren bir sorun sayacaktır. Bunların görüşülmesine Alman ve Avusturya murahhasları da katılacaklardır. Bulgarlar katılmıyacaklardır. Almanya ve Avusturya'nın bize karşı bir üstünmeleri olmayan sorunlar üzerinde biz Ruslar'la yalnız olarak görüşeceğiz, ancak murahhasları bize yine de yardımcı olacaklardır. Bütün sorunlar çözülenmeden kimse ayrıca bir barış imzalamayacaktır.”

Hakkı Paşa ayrıca da Romanya ile yapılacak barış sonucunda onun bırakacağı toprakları yalnız Bulgaristan'a değil dört bağlaştığın tümüne bırakmasını von Kühlmann'a kabul ettirir.

Arada, Ahmet Nesimi, Brest - Litovsk görüşmelerine katılmak üzere Berlin'e gitmiştir. Orada bu iş üzerinde Kühlmann'la uzun bir tartışmada bulunur ve bunu 20 Aralıkta Babiâli'ye teller; görüşmenin ana çizgileri aşağıdadır:

Kühlmann: yapılacak görüşmeleri üç kısma ayırmalı: 1) Uluslararası sorunlar, bunlara bütün murahhaslar katılmalı; 2) Yalnız birkaç devleti ilgilendiren sorunlar, bunlara ancak onların murahhasları katılır; 3) İki devleti ilgilendiren işler; bunlar o iki devlet arasında görüşülür.

Ahmet Nesimi: Osmanlı kamu oyu bunu iyi karşılamaz, birlikte savaştık ayrı ayrı mı barış yapacağız? diye sorar; bu ilerideki genel barış için iyi bir örnek olmaz, der ve bu konuda daha önce ileri sürülmüş olan düşünceleri tekrarlar.

Kühlmann: Bir antlaşma ile üstlenilmiş veya uluslararası özde sorunlarda bir üstünmesi olan devletler görüşmelere hep birden veya genel özde işlere bütün murahhaslar katılırlarsa Osmanlı sakıncaları karşılanmış olur. Meselâ Ruslar'ca ele geçirilmiş yerlerin boşaltılması, kapitülasyon gibi sorunların görüşmelerine Alman ve Avusturya murahhasları, genel özde olan ve her devleti ilgilendiren Boğazlar konusunda Bulgarlar'la birlikte hepimiz katılırız. —Şahsi tazminat işine gelince, Fransa dolayısıyla, Almanya bu konuda bir istekte bulunmayacağı için onun hep birlikte müzakeresinden bir fayda beklenebilir; ancak yine de bu işte size yardımcı oluruz⁶.

⁶ Fransa'da birçok yerleri işgal etmiş olan Almanlar, husule getirdikleri zararlar dolayısıyla tazminat ödememek için, bir ilke olarak, Ruslar'dan Doğu Prusya'ya girdikleri sırada sebep oldukları zararlar için bir şey istememek kararını vermişlerdir.

Ahmet Nesimi: Eski görüşünde direnir.

Kühlmann: Bu yola gidilirse, yani her konu hep birden görüşülürse hem işler çok uzar, hem de biz bağlaşıklar arasında görüş ayrılıkları bulunduğundan görüşmeler istenilen sonuca ulaşamaz.

Bu tartışmalar sonunda Ahmet Nesimi aynı telde hükümete şu düşünceleri bildirir: Almanya, topraklarımızın boşaltılması, kapitülasyon, itilâfat, taahhüdat⁷ ve kesin egemenliğimizle (hâkimiyet-i mutlaka) ilgili sorunların hep birlikte görüşülmesini kabul ediyor demektir. Şahsî tazminat için de bunu kabul ederlerse iyi olur. Geçen Osmanlı-Rus savaşında savaş tazminatı karşılığı olarak Rusya'ya bırakılan yerler üzerinde Kühlmann'la konuştum, o: bunu koparabilirseniz çok memnun oluruz, fakat çok zor olur, dedi. Ahmet Nesimi bu karşılıktan Almanya'nın bu işte yardımcı olmayacağı anlamını çıkarmaktadır. Yine onun bildirdiğine göre Almanlar Romanya'yı Rusya ile yapılacak barış görüşmelerine karıştırmak istememektedir.

Hakkı Paşa'nın 15 ve Ahmet Nesimi Bey'in 20 Aralık 1917 günlü bu iki teline Hariciye Nazır Vekili Halil Bey (Menteşe) 22 Aralıkta karşılık verir. Telin gönderildiği sırada Ahmet Nesimi Bey Brest - Litovsk'dadır ve barış görüşmelerine o gün başlanılacaktır. Anılan iki telin Meclis-i Vükelâda incelenmiş olduğunu bildiren Halil Bey şu yönleri ileri sürer (geniş özet):

“Almanların hep birlikte görüşülmesini kabul ettikleri sorunlar en önemli olanları ise de ileride öbür düşmanlarla yapılacak görüşmelerde ne gibi sorunlar karşısında bulunacağımız şimdiden kestirilemez; o sırada bağlaşıklarımızın yardımından yoksun kalırsak durumumuz güç olur. Bütün görüşmelerde savaşta olduğu gibi bir dayanışma durumunda kalmalıyız. Zimmermann, Hariciye Nazırı iken, bu ilkeyi kabul etmişti. Kühlmann neden dönüyor? Bu davranışı temel antlaşmamızın ruhu ve ilişkilerimizin dayandıkları içtenlik ve karşılıklı bağlılıkla bağdaştıramıyoruz. Dolayısıyla Heyet-i Vekilenin kararları şunlardır :

1) Görüşmelerin hep birlikte yapılması konusunda yeniden direnilmesi ve olumlu bir sonuç alınmazsa yalnız bizi ilgilendiren sorunların komisyonlarda ilgililer arasında çözümlenmesi, ancak genel toplantılarda bütün bağlaşıkları ilgilendiren konularmış gibi

⁷ Önceden bir Osmanlı-Alman anlaşması olan sorunlar anlamında.

savunulmasının ileri sürülmesi. Kabul ettirilemezse isteğimizde dirdendiğimiz belirtilerek ve sakıncalar (kayd-ı ihtirazi) ileri sürülerek mümkün olursa ilerisi için inanca elde etmek koşuluyla görüşmelere tümümüzü ilgilendiren sorunlardan başlanılması.

2) Almanya ve Avusturya toprak kazancı sağlarsa, biz de sağlamalıyız. Bunu onların da savunmalarını antlaşmalarımız gerektirmektedir. Olmazsa borçlarımızdan indirmeler yapılarak telâfisinin istenilmesi. Bu indirim yönünün, bağlaşıklarımız uygun tecim antlaşmaları gibi ekonomik menfaatler elde ederlerse de, ileri sürülmesi.

3) Almanya ve Avusturya'nın elindeki Rusya toprakları boşaltılmadan önce Ruslar'ın elde tuttıkları Osmanlı topraklarının boşaltılmasının sağlanması.

4) Özel tazminat sorunu bizim için önemlidir. Ülkemizin büyük bir kısmı, sırf ortak dâvamızda başarı sağlanması için, elden çıkmıştır; dolayısıyla yurttaşlarımızın uğradıkları zararları düşmana ödettiremezsek bunu bağlaşıklarımız ödemelidirler.

Bu yönler üzerinde Berlin veya Brest - Litovsk'da yeniden bir tartışma olduğunu gösteren bir belge dosyada yoktur. Esas bakımından Bolşevikler'in görüşmeleri saktukları yol birçok yeni tartışmayı gereksiz kılmıştır.

II. BREST - LİTOVSK BARIŞ KONFERANSI

Osmanlı ve Alman Hükümetleri bu gibi tartışma ve yarı anlaşmalardan sonra öbür bağlaşıklarıyla birlikte 22 Aralık 1917'de Bolşevikler'le görüşmelere başlarlar.

Bolşevikler barış görüşmelerine yeni bir taktikle girerler; her şeyden önce bir ilkenin kabulünü ve ona göre davranılmasını isterler. İlkeleri "ülke katmadan ve para ödetirmeden hemen barış" yapılmasıdır. Onların bu taktiğini anlamak için işin az öncesine gitmek gerekir.

Lenin'in önermesi üzerine Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinin Bolşevik kolunun Merkez Komitesi 1913 yılının yaz toplantısında "Uluslar sorunu" ile ilgili şu karara varmıştı: "Rusya içinde bulunan bütün ulusların özgürlükle Rusya'dan ayrılmak ve bağımsız devletler kurmak hakkı tanınmalıdır. Bu hakkı inkâr etmek ve onun pratik biçimde gerçekleştirilmesi için alınması gereken ölçemleri almamak

bir zapt ve ilhak (zorla ülke ele geçirmek ve onu kendi ülkesine katmak) politikasını desteklemeğe varır.”

Bu yön Rusya’da ve her yerde duyulur ve duyurulur; bununla geniş bir propaganda yapılır. Ancak kararın ikinci kısmının pek az yayılmasına önem verilir ve o, dar bir çerçeve dışında öğrenilemez. Bu ikinci kısım şöyledir : “Ulusların ayrılma hakkı, belirli bir ulusun, belirli bir anda ayrılmasının uygunluğu ile karıştırılmamalıdır. Bu konu üzerinde, her bir durumda sosyal demokrasinin ve emekçilerin sosyalizm uğrunda giriştikleri sınıflararası savaşın bir tüm olarak ele alınacak menfaatini gözönünde bulundurarak, Emekçiler (proletariat) partisi tam bir özgürlükle karar verebilmelidir.” Görüldüğü gibi kararın bu ikinci kısmı, birincisinin önemini hiçe indirmektedir; çünkü bir ulusun bağımsızlaşması onun oy ve isteğine bağlı olmayıp komünist partisinin takdirine bırakılmaktadır.

1917’de Lenin Rusya’ya döndükten sonra 29 Nisanda birinci “Bütün Rusya Müslümanları” Kongresinin öngününde Petrograd’da toplanan bir Bolşevik konferansında bu kararın ilk kısmı yeniden biltilenip yayınlanmış ve böylelikle Müslümanlar’ın desteği sağlanılmak istenilmiştir. Ancak Lenin, bu konferansta, kararın biltilenmiyecek kısmını daha da kesinleştirip “kültür özgürlüğü” konusunda kesin bir karşın durum almıştı. Ona göre bir ulusun “kültür özgürlüğü” onun emekçileriyle burjuvaları arasındaki bağları berkitirmiş, oysaki sosyal demokrasinin amacı bu olmayıp bütün acun emekçileri arasındaki uluslararası kültürü geliştirmek imiş⁸.

Buna göre ileride Rus olmayan ulusların kültür yolu ile Ruslaştırılmasına elden geldiği kadar çalışılacaktır. Rus alfabesinin zorla kabul ettirilmesi bu gibi ölçemlerden biridir.

Bolşevik Rus Heyeti açık ve gizli kısımlı bu kararlara dayanarak Brest-Litovsk’da barış görüşmelerine koyulur ve onların ilk kısmını düşmanlarına karşı uygulamak çabasında bulunur. “Katma, yani zorla bir yabancı ülkeye el koyma ve para ödenmesi istenilmeden hemen barış” ilkesini Rus Heyeti şöyle yorumlar.

Genel olarak demokrasinin ve özel olarak da işçi sınıfının anlayışına göre: “Katmak, yani bir ülkeye zorla el koymak”, küçük veya güçsüz bir ulusun büyük ve güçlü bir devletle birleşmesi demektir.

⁸ Bu yönler için Bk.: S. A. Zenkovsky: “Pan-Turkism and Islam in Russia”, (Harvard 1960).

Bu birleşmenin bir katma olmaması için bu ulusun bu yolda rızalı ve istekli bulunduğu açıkça, şüphe götürmez biçimde ve özgürlük içinde belirmiş olması gerekir. Anılan zorla birleşmenin hangi zamanda, ne biçimde gerçekleştiği ve ilgili ulusun görünürdeki gelişme derecesi, onun Avrupa'da veya uzak bir bölgede bulunması önemsizdir. Bir ulusun bir devletle bu biçimde birleşmesi şu koşullar altında bir katma, zorla el koyma ve zorlama sayılır: eğer o ulus zorla anılan devletin sınırları içinde tutuluyorsa, eğer basında, halk toplantılarında, parti kararlarında, ulusal esarete karşı çıkan kargaşalık ve ayaklanmalarda açıklanan isteğe rağmen katan ve genel olarak daha güçlü bulunan devletin bütün askerlerinin çekilmesinden sonra onun herhangi bir devlet biçimi seçmesine hiçbir engelsiz ve baskısız bir uygulama ile karar vermesine müsaade edilmiyorsa.

Bu ilkenin içtenlikle uygulanması Rusya'nın son üç yüzyıl içinde fethettiği bütün ülkeleri boşaltmasını ve oralarda oylamalar yapılmasını gerektirdi. Dört bağlaşıklık ilk şaşkınlık sırasında işi bu bakımdan ele alıp Ruslara : "İlkelerinize uygun davranın" diyecekleri yerde, hele Osmanlı ve Avusturya, kendi ülkeleri için ürkek bir savunma durumuna geçerler. Daha sonraları Alman ve Avusturyalılar Batı Rusya'da, Finland ve Okranya'da, Osmanlı da Kafkas'da bu ilkeyi, ilke olmaktan çok, kuvvete dayanarak Rusya aleyhine yürütmeye koyulacaklardır.

Ruslar bu ilkenin uygulanması için 6 maddelik bir program da ileri sürerler. Üçüncü maddesi şöyledir.

"Savaşta önce bağımsız bulunmayan ulusal topluluklara, referandum yolu ile, şu veya bu ülke ile birleşmek veya bağımsız yaşamak konusu ile ilgili isteklerini açıklamak imkânı verilecektir. Bu referandum kesin bir özgürlük içinde yapılacaktır; buna ilgili bölgeden kaçmış veya göçmüş olanlar da katılabileceklerdir."

Bu madde ile Osmanlı hükümeti iki yönden ilgilenir. Birincisi bunun İmparatorluğun Türk olmayan kısımlarına uygulanmak istenilmesi ve ikincisi de Alman sömürgelerinde yaşayan Müslümanları ilgilendirmesidir.

Bağlaşıkların Ruslar'a verecekleri karşılıkta bu ikinci madde ile ilgili olarak Almanlar şöyle bir bölek koydurmak isterler: Alman sömürge halkının kültürel durumu referandoma başvurulmasını mümkün kılacak seviyede değildir.

Buna Osmanlı heyeti itiraz eder ve der ki:⁹ bu, Cihada katılmış olan sömürgelerdeki Müslümanları gücendirir ve çabalarını kısar. Bunun üzerine Almanlar bundan vazgeçerler ve onun yerine şöyle bir bölek konulur: Bağlaşık devletler arasında yalnız Almanya'nın sömürgeleri vardır. Onların geri alınması¹⁰ Alman esas isteklerinden biridir. Ulusların keskilleri kendileri seçmesi yolundaki önerme bu sırada Alman sömürgelerinin özel durumu dolayısıyla uygulanamaz. Yerlilerin bu uygunsuz durum karşısında bile Almanya'ya bağlı kalmaları en iyi referandumdur.

Bu konunun en çok Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarını ilgilendiren kısmına ise şu yolda karşılık verilir: Bağımsız devlet durumuna gelmemiş ulusal toplulukların siyasal ilişkileri konusu uluslararası bir yoldan çözülemez. Bu konuyu her devlet kendi anayasa hukukuna uygun olarak bu topluluklarla birlikte çözülemeyecektir.

Ruslar buna itiraz ederler ve derler ki: Ulusların kendi keskilleri kendileri seçmesi ilkesi türlü devletlerin anayasalarınınca pek yetersiz ölçüde kabul edilmiştir, hattâ hiç kabul edilmemiştir; bu yüzden bu işi anayasa hukukundan beklemek yersizdir. Ruslar, Alman sömürgeleriyle ilgili karşılık dolayısıyla de sakıncalar ileri sürerler.

Bununla birlikte genel bakımdan Bağlaşıkların karşılıkları üzerine barış görüşmelerine başlanılmasını kabul ederler.

Bu yazıda amacımız Brest - Litovsk konferansını bir bütün olarak ele almak değil, Osmanlı'nın durum ve tutumunun bazı yönlerini belirtmek olduğundan konferansın genel gidişiyile ilgilenmiyoruz.

Barış görüşmeleri sırasında Ruslar "Ermenistan" adını verdikleri Doğu Anadolu'da referandum isterler ve kendilerine Osmanlı devletinde böyle bir sorum olmadığı, iç sorumların da anayasa ile çözümlendiği karşılığı verilir¹¹.

III. DOĞU ANADOLU VE KAFKAS DURUMU

O sıralarda, ne Doğu Anadolu, ne de Güney Kafkas'da, yani Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da, merkezdeki Bolşevik hükümetinin nüfuzu kalmamış gibiydi, ancak bunu açıkca söylemek onun işine gelmiyordu. Doğu Anadolu'daki Rus erleri silâhlarını şuna

⁹ Ahmet Nesimi'den Halil'e 26 Aralık 1917 günlü tel.

¹⁰ Çoğu İngilizlerin veya İngiliz sömürge ve dominyonlarının eline düşmüştü.

¹¹ Ahmet Nesimi'den Halil'e tel. 29 Aralık 1917.

buna ve en çok Ermenilere satarak kent ve köylerine dönmüşlerdi; onların yerlerini az sayıda Gürcüler ve geniş ölçüde Ermeniler almış olup bu sonuncular ellerinden geldiği kadar Müslüman öldüreduruyorlardı. Az sayıda Rus subayı da kalmıştı, ancak Ermeni erleri onlardan çok kendi komitecilerini dinliyorlardı.

Böyle durum varken ve Brest - Litovsk görüşmeleri yapılırken Petrograd'da çıkan (şimdiki Leningrad) 13 Ocak 1918 günlü Pravda gazetesinde Lenin ve Stalin'in imzasıyla "13 sayılı dekre" diye ünlü bildiri çıkar.

Bunu yayınlıyanların akla ilk gelen amacı bir yandan Güney Kafkas'ın en komiteci ulusu olan ve Doğu Anadolu'yu da ele almış bulunan Ermeniler'i kazanarak ve onlara dayanarak o bölgelerde yeniden sözünü geçirebilmek, hele bütün Güney Kafkas'a yeniden egemen olmak, öbür yandan da Ermeniler'i koruyor görünerek Batı acununda Almanya'ya karşı dost kazanmak olabilir.

Ancak Komünistlerin önce özgürlük ve bağımsızlık vererek gönüllerini almaya çalıştıkları ulus ve ülkeleri sonra birer birer boyunduruk altına aldıklarına ve yukarıda görülen Lenin ilkeleri de bağımsızlık işinin bir kuru laftan ileri gitmemesini gerektirdiğine göre bu işte gizli, ama en önemli amacın Kafkas Ermenistan'ına Doğu Anadolu'yu katmak ve sonra topunu birden yutarak, Diyarbakır'dan da Güney'e sarkarak, Çarların Akdeniz'e inme siyasalarını uygulamayı denemek olduğu besbellidir.

Sözü geçen "dekre"nin ana çizgileri aşağıdadır¹²:

"İşçi ve köylü hükümeti Rusya'da ve Türkiye'de Ermeniler'in isterlerse tâ bağımsızlığa dek kendi keskilleri seçmeleri hakkını destekler - Komiserler meclisi bu hakkın gerçekleşebilmesi için özgür bir referandum'un gerektiğine inanır -. Bunun için de önceden sağlanması gereken inancalar şunlardır:

1) Türk Ermenistan'ı sınırlarından Osmanlı asker birliklerinin çabucak çekilmesi ve hemen bir Ermeni milisi kurulup orada can ve mal güveninin sağlanması.

2 ve 3) Yakın bölgelere sığınmış olan Ermeni göçmenlerinin ve Türk hükümetince sürülmüş olan Ermenilerin yerlerine dönmeleri.

4) Demokratik ilkelere göre seçilmiş sayıtlardan kurulmuş bir Ermeni ulusal hükümetinin ve milisinin kurulması v.s."

¹² Metni Stokholm elçiliği 18 Ocakta Babıâliye tellemiştir.

Özet olarak Bolşevik hükümetinin istediği şudur: gerçek bir Ermeni çoğunluğunu kapsayan Kafkas Ermenistan'ı ile Çarın nazırlarınca ve bütün Batılılarca Ermenilerin öteden beri azınlıkta oldukları açıkca söylenen Doğu Anadolu'yu birleştirerek ve bu toplumda, oradan çıkarılmış olanlar geri döndükten sonra da, kimin çoğunlukta olduğunu hiç hesaplamadan orada bir Ermeni hükümeti ve milisi, yani ordusu, kurmak. Bunu kolaylaştırmak için de Osmanlı ordusunun daha da gerilere çekilmesini isteyerek Ermeniler'ce Müslümanların öldürüledurmasının daha rahatlık içinde ve korkusuzca yapılmasını sağlamak. Esasen Bolşevikler, Ermenistan dedikleri ülkede halkın ve sayıların çoğunluğu hangi ulustan olduğu henüz seçimle anlaşılmadan bir Ermeni milis ve hükümetinin kurulmasını istemekle "Demokratik ilke" sözünün onlarca ihtiraslarını örtecek bir sözden ileri gitmediğini göstermektedirler.

Bu iş üzerinde Brest - Litovsk'da Ahmet Nesimi ile Troçki arasında uzun bir tartışma olur,¹³ ana çıkılgileri aşağıdadır.

Ahmet Nesimi: Ermeniler silâhlandırıldıktan sonra oralara ege-men olacaklar, çoğunlukta olan Müslümanları kıracaklardır. Bunun sorumluluğu doğrudan doğruya bugünkü Rus Cumhuriyet Hükümetine ait olacaktır. Rusya'nın olmıyan bir ülke halkını silâhlendirerek bağımsızlık ilânına kışkırtmak, hattâ zorlamak, Rus devriminin burada (Brest - Litovsk'da) açıklanan ilkelerine de uymaz - Şavaşın sonuna kadar dört bağlaşığın sınırları bir bütün sayılır, savaşta elde edilen yerlerin boşaltılması biri birine bağlıdır. - Ruslar bu yola girerlerse düşmanca davranmış ve barışı güçleştirmiş, hattâ tehlikeye koymuş, olurlar. - Yapmak istediğiniz olup bitti çok teessüf edilecek olaylar doğurabilir.

Troçki: Ermenileri, silâhlı Kürtler'e karşı kendilerini savunabilmeleri için silâhlandırdık. Böylelikle Kürtler onlara bir şey yapamayacaklarını anlayınca onlarla iyi geçinmek zorunda kalacaklardır. Ermenilerin Müslümanları kıradurdukları (katliâmlar) konusunda beni uyarttığınız için teşekkür ederim.

A. N. : Artık o bölgede durum değişmiştir, Kürtler Ermeniler'e bir şey yapmazlar, hükümet de onlara karşı iyi duygularla dolu bir siyasa güdecektir.

¹³ Brest-Litovsk'a gitmiş olan Talât Paşa'nın Babıâli'ye 19 Ocak 1917 günlü teli. Troçki o sırada Rusya Dışişleri Komiseri ve Brest-Litovsk'da başmurahtas idi.

T.: İstanbul'la ilgili Çar hükümetince yapılan gizli antlaşmaları ilk olarak ben reddettim ve bu yüzden Fransa'dan kovuldum - Türkiye'ye dostum, ancak belirli ilkelere ayrılamam. - Kafkas'da bir çok hükümet kurulmak üzere ise de hiç birini tanımayacağız - Kafkas ordusu buyruğumuz altındadır.

Bu yönleri Babiali'ye bildirdikten sonra Talat Paşa şu düşünceyi ileri sürmektedir: Ruslar Ermeniler'i silâhlandırıp çekileceklerdir; ona göre hazırlanmalıyız.

Bunun üzerine Doğu Anadolu cephesini tutan Üçüncü Ordu komutanı Vehip Paşa 29 Ocakta bir ordu buyruğunda şunu bildirir: "Ruslar'la mütareke ahkâmının hat-tı fâsıl kısmı bozulmuştur. . . . diğer ahkâma riayet için tesadüf olunacak Ruslar'a düşman muamelesi yapılmaması. . ." denilmektedir. Bu, yakında ilerliyeceğiz demektir.

Gerçektense o sıralarda Troçki'nin "Kafkas ordusu buyruğumuz altındadır" sözü bir blöftür, bu ordu dağılmıştır ve Ermeniler de silâhlandırılmışlardır.

3 veya 4 Şubat 1918'de bu konularla ilgili olarak Brest-Litovsk'da Türk ve Rus murahhaslarının bir toplantısı olur.¹⁴ Konuşmaların ana çizgileri aşağıdadır :

Türk murahhasları : Ermeni ve Gürcülerden kurulmuş taburlar çekilen Rus birliklerinin yerini alıyor-Doğu illerimizde sırf Ermeniler'den kurulan taburlar var. - Bu değişiklikler bırakılmaya aykırıdır-Zulüm ve genel öldürme yapıyor.

Bunun üzerine Rus murahhasları, sanki Doğu Anadolu'da ve Kafkas'da duruma gerçekten egemen imişler gibi, şu yolda konuşulur: Bundan önce size bir şey sormak isteriz. Siz Okranya Radasiyle¹⁵ görüşmelerde bulunuyorsunuz; o ise şimdi hükümsüz kalmış ve yerine Sovyetler geçmiştir; eski Rada ile görüşmeye devam edecek misiniz? Kafkas Radasiyle özel görüşmeler yapıyor musunuz?

Türkler: Siz daha önce Okranya ile görüşmeye razı olmuş idiniz; esassen bu, genel bir sorundur. Kafkas Radasiyle görüştüğümüzün aslı yoktur.

Ruslar: Ulusların keskilleri kendileri seçmeleri ilkesini 25 Aralık 1917'de kabul ettiniz (Ermeniler dolayısıyla söylenmiş).

¹⁴ Talât Paşa'nın Babiali'ye 4 Şubat 1918 günlü teli.

¹⁵ O sırada Okranya'da Bolşevikleri tanımayan ulusal bir hükümet kurulmuş, Bolşevikler onu devirmişlerdi. Alman ve Avusturyalılar az sonra onu yeniden işbaşına getireceklerdir.

Türkler: 25 Aralıkta bağlaşıklarımızla birlikte genel barışı sağlamak için verdiğimiz bildirmede, gerekince anayasamız hükümlerine göre çözümlenecek olan bu iş, baştanbaşa bir iç sorun sayılmıştır.

Bu konuda gerçek durum şudur: Üçüncü ordu komutanı Vehip Paşa Enver Paşa'nın isteğiyle bir federasyon durumuna geçiş olan Güney Kafkas Birliğiyle görüşmelerde bulunmak için denemeler yapmış ve bu Birliğe Brest - Litovsk konferansına çağrılabilceğini duyurmuştur. Ancak Bolşevikler'e karşın olan Kafkas Devletleri Birliği ve daha çok onun Gürcü - Ermeni kanadı henüz Rusya'dan ayrılmaya razı olmadığı ve bunu yaparsa Türk egemenliği altına girmekten korktuğu için Vehip Paşa'nın önermelerine pek aldırmış etmemiştir. Dolayısıyla Kafkas Birliği o sırada Rusya'nın etkisi altında bulunmamakla birlikte onun Gürcü - Ermeni kanadı içten bu ülkeden ayrılmaya razı değildir ve onun Azerbaycan kanadı da bir girişitte bulunacak durumda değildir. Buna göre Osmanlı murahhaslarının yalanlamaları yerindedir.

8 veya 9 Şubatta Türk ve Rus murahhasları arasında bu konu üzerinde yeniden tartışılır. Özeti aşağıdadır.¹⁶

Ruslar: Sızlanmalarınızı başkomutanlığa bildirdik; cephede askerimiz çoğaltılmadı, saldırı için bir hazırlık yok, dolayısıyla bırakışma bozulmuş veya yaralanmış değildir. Ancak her ulusun keskilini kendisi seçmesi gerektiği ilkesi türlü ulusların orduları olmasını gerektirir - Eğer Müslümanlar'a zulüm yapılmışsa önlenilmesi Kumandanlığa buyrulabilir -. Ancak biz bazı korsanların türlü yönlerde saldırıdıkları haberini alıyoruz, bu yüzden protesto etmek hakkını elde tutuyoruz.

Türkler: Bu sözler bir itiraftır; bırakışmadan amaç cephedeki koşulların değişmemesi idi. Müslüman ve Osmanlı'ya karşı ayrıca düşmanlığı olmayan Rus erleri yerine baştan başa buna zıt duygular besleyen başka bir ulusun erlerinin getirilmesi karşımızdaki ordunun özünü büsbütün değiştirmiştir - Rus hükümetinin savaşta ele geçirdiği yerlerde uluslar ilkesini uygulamaya hakkı yoktur. Osmanlı hükümeti savaşa yalnızca bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için girdi-. Rus ordusunun Doğu illerimizdeki fesat unsurlarını yatıştırılmayı başaramaması bizi kaygılandırmaktadır - Korsanlar kimdir ve nerede

¹⁶ Talât Paşa'nın Babiâli'ye 9 Şubat 1918 günlü teli.

ne yapmışlardır? – Erzincan büyük camiinin bomba ile havaya atılmasını Rus işyarlari da görmüşlerdir.

Tartışmadan bir sonuç elde edilemez.

Şu yön dikkate değer: Bolşevikler biteviye ulusların kendi keskililerini seçme hakkını ileri sürerek Doğu Anadolu'yu elde tutmaya çalışırken Osmanlı murahhasları bu silâhı kendi ellerine alarak Azerbaycan ve daha genel olarak Rusya Türk ve Müslümanları konusunu hiç kurcalamamaktadırlar ve hep savgal ve çekingen bir durumda kalmaktadırlar. Osmanlı Hükümeti pek daha sonraları, o da pek sınırlı olarak, Ruslar'a karşı aynı silâhı kullanmaya kalkışacaktır.

10 Şubatta Troçki referandom işlerinde Almanlar'la anlaşamadığı için görüşmeleri kesip bir barış antlaşması imzalamadan, savaş durumunun bittiğini ve bütün Rus ordusunun terhis edileceğini (zaten o kendi kendine dağılmıştı) açıklar, Doğu Anadolu'nun da boşaltılacağını sözle Osmanlı murahhaslarına bildirerek "yetkilerim bitti, gidiyorum" der¹⁷ ve gider.

Troçki'nin bu davranışını dört bağlaşıkla Rusya arasındaki bırakışmanın Ruslar'ca bozulması sayılır ve 17 Şubatta savaşa yeniden başlanılmasına Berlin'de karar verilir.¹⁸ 18 Şubatta Alman Büyük Elçisi bu yönü Babiâli'ye bildirir.

19 Şubatta aynı Büyük Elçi Babiâli'ye bir nota verip Okranya'nın yardım istediğini, Ruslar'ın terhis sözünün Okranya üzerine yüklenmek amacıyla ortaya atılmış bir hile olduğunu açıklar.

18 Şubatta Alman ve Avusturya orduları bütün Rus cephesi boyunca ilerlemeğe koyulurlar.

Osmanlı hükümeti ise Troçki'nin 10 Şubat 1917 günlü bildirgesi üzerine ordularına Rusya ile "hal-i harbin" o gün bitmiş olduğunu bildirir ve dolayısıyla Doğu Anadolu'yu kurtarmak için yapılan ilerlemeyi Ermeniler'e karşı bir hareket sayar. 13 Şubatta Erzincan, 24 Şubatta Trabzon ve 12-14 Martta, sokak vuruşmaları sonunda, Erzurum kurtarılır. Nisanın 5 inde Sarıkamış, 7 sinde Van, 14 ünde Batum, 25 inde Kars alınacaktır.

Bu hareket başlamadan 21 Şubatta Kühlmann, Talat Paşa'ya yazıyla şunları bildirmişti: Rus murahhaslarının Brest-Litovsk'dan ayrılmaları ve Rusya içindeki karmakarışıklık, Türkiye'nin Ruslar'ın

¹⁷ Bu son kısım Talat Paşa'nın 11 Şubat günlü telinde bulunur.

¹⁸ Hakkı Paşa'nın Babiâli'ye 17 Şubat 1918 günlü teli.

eline düşmüş olan Asya illerinin diplomatik görüşmelerle geri alınmasını sağlamayı imkânsız kılmıştır. Oralarının Ruslar'ca Ermeni çetelerinin eline bırakılmış olması Türk silâhlı müdahalesini gerektirmektedir. Her kime karşı olursa olsun, bu gibi askerlik hareketleri, bu savaşla ilgili hareket sayılacak ve onlara her kim karşı koyarsa Almanya'ca ortak düşman sayılacaktır.

Az önce 18 Şubattan bu yana Alman ve Avusturya ordularının Rusya içinde ilerlemeye başladıklarını gördük; hiçbir Rus karşı koyması olmaz.

19 Şubatta Troçki'den Rusya'nın barışı imzalamaya hazır olduğu yolunda bir tel gelir.

20 Şubatta Alman Büyük Elçisi 21 veya 22 Şubatta Rusya'ya verilecek ültimatomu Babıâliye bildirir, ana çizgileri aşağıdadır:

1) Kesin barış.

2) Almanya ve Avusturya'nın boşaltacakları yerlerin yani Rusya'ya kalacak ülkelerin haritası ilişiktir.

3) Rusya, Livonya ve Estonya'dan çekilecek. Yerli hükümet ve ordu baysallığı koruyacak duruma gelinceye kadar orada Alman polisi bulunacak.

4) Rusya hemen Okranya ile barış yapacak ve bu ülke ile Finlandiya'yı boşaltacak.

5) Rusya Doğu Anadolu illerinin düzenli biçimde Osmanlı devletine geri verilmesi için elinden geleni yapacak. Kapitülasyonların kaldırıldığını tanıyacaktır.

6-7) Alman-Rus tecim ve hukuk sorunlarını kapsar.

8) Bu koşullar 48 saat içinde kabul edilmeli ve barış üç gün içinde imzalanmalıdır.

25 Şubatta Halil Bey (Menteş) Hakkı Paşa'ya bir telle şu yönleri bildirir :

1) Madde 5 zaifur, daha kesin "affirmatif" olmalı; 2) Kars, Ardahan ve Batum için Livonya ve Estonya'yı ilgilendiren 3 üncü maddeye benzer şöyle bir formül koydurmalıdır: "Rusya'nın 1877-78 savaşı sonunda savaş tazminatının bir kısmına karşılık aldığı üç sancak boşaltılmalıdır" gibi; 4) İran'ın tahliyesi de istenilmeli; 5) Kapitülasyonların kaldırıldığının belirtilmesini istemiyoruz, çünkü

bu, savaşın onları ortadan kaldırmadığı yolundaki görüşü destekler ve Osmanlı hükümetinin de bu ortadan kalkışa pek inanmadığını gösterir. Bunun yerine “geçmiş antlaşmalar savaş dolayısıyla ortadan kalktı” denilmelidir. Böylelikle öbür düşmanlara karşı daha iyi durumda oluruz.

Hakkı Paşa 27 Şubatta karşılık verir, özeti aşağıdadır :

Üç sancakla ilgili buyruk geç geldi, ultiatom verilmiş bulundu. Bu yüzden Almanya'nın barışı geciktirmek için bize karşı bir üstemesi yoktur¹⁹. Ancak Avusturya ile birlikte şunu düşündük: ülke katma biçimi gösterilmeyecek, oraların boşaltılması istenilecek, halkın komşu devletler ve Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşarak, aşağı-yukarı Estoni ve Livoni gibi keskilleri seçmeleri üzerinde durulacak; bu da ultiatomun bir yorumu gibi gösterilecek.

Babıâli'nin üç sancakla ilgili isteğinin neden geciktirilmiş olduğu dosyadan anlaşılammaktadır, hele ki daha çok önce Ahmet Nesimi'nin Berlin'den Babıâli'ye çektiği 20 Aralık 1917 günlü tele göre, o Külmann'a üç sancak konusunu açmış bulunuyordu. Olabilir ki Enver ve Vehip Paşaların Kafkas devletleriyle ayrıca yaptıkları ve daha doğrusu yapmaya çalıştıkları temaslar Brest - Litovsk'da bu gibi gecikmelere yol açmış olsun.

Daha sonra Osmanlı hükümeti Kafkas ve bütün Rusya Müslümanlarıyla ilgili isteklerde bulunacak, ancak bunları kabul ettiremeyecektir; Almanlar derler ki her gün ultiatom verilemez, 22 Şubatta bir kez verdik, sonra “ultiatomdaki Anadolu vilâyet-i şarkiyesi tâbirinde son muharebede işgal olunan” kayd-ı tahdidisi (kısıcı bağı) bulunmamasından bilistifade (faydalanarak) üç sancağı bu fıkranın daire-i şumulünde addederek” ultiatomu genişlettik.

Bununla birlikte az sonra antlaşmaya bu yolda bir hüküm konacaktır.

IV. BREST - LİTVOSK ANTLAŞMASI

M. IV'de göre Rusya Doğu Anadolu ile Ardahan, Kars ve Batum sancaklarını boşaltacak ve bu sancakların işleriyle hiç ilgilenmeyecek.

¹⁹ Almanya ile yapılan bu konu ile ilgili 28 Eylül 1916 ve 27 Kasım 1917 günlü gizli antlaşmaları yukarıda not 2'de gördük. Hakkı Paşa'nın bu telinden onları bilmediği veya unuttuğu anlaşılıyor.

M. VII'ye göre İran ve Afganistan'ın bağımsızlığına saygı gösterecek.

Bir ek antlaşmaya göre Rusya'nın Kafkas'da bulundurabileceği asker sayısı sınırlandırılmakta (m. I, K. 4 ve 6); eski antlaşmalar (kapitülasyonlara im) ortadan kaldırılmakta (m. VI), İran'ın bölüşülmesinden Rusya vazgeçmekte (m. VIII) ve Rus uyruğu olan Müslümanlar'ın mal ve mülklerini satarak ve istediklerini taşıyarak Türkiye'ye göçebilmelerini kabul etmektedir (m. XI).

Savaş ödeneği ve özel tazminat işinde Alman görüşü üstün gelir ve Osmanlı ile birlikte hiç bir bağlaşıklık Rusya'dan bir şey almaz.